

**O'ZBEKISTONDA DAVLAT OLIY TA'LIM TASHKIOTLARIGA MOLIVAVIY
MUSTAQILLIK BERISHNING NORMATIV-HUQUQIY VA INSTITUTIONAL
MECHANISMLARI**

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ
ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ
ГОСУДАРСТВЕННЫМ ОРГАНИЗАЦИЯМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

**REGULATORY-LEGAL AND INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR GRANTING
FINANCIAL AUTONOMY TO PUBLIC HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN
UZBEKISTAN**

Solijonov Jasurbek Valeriy o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti magistratura bo'limi xodimi, Pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Orcid ID: 0009-0007-3342-7851*

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda davlat OTMlariga moliyaviy mustaqillik berishning normativ-huquqiy va institutsional mexanizmlari 2019–2026-yillardagi islohotlar asosida tahlil qilinadi. Normativ-huquqiy, institutsional va qiyosiy tahlil natijasida vakolat, moliyaviy instrument, nazorat va natijadorlikning o'zaro bog'liqligi asoslandi hamda “normativ vakolat – institutsional delegatsiya – moliyaviy instrument – hisobdorlik va nazorat – strategik natija” modeli taklif etildi.

Аннотация: В статье анализируются нормативно-правовые и институциональные механизмы финансовой самостоятельности государственных вузов Узбекистана в контексте реформ 2019–2026 годов. На основе нормативного, институционального и сравнительного анализа обоснована взаимосвязь полномочий, финансовых инструментов, контроля и результативности. Предложена модель «нормативное полномочие – институциональное делегирование – финансовый инструмент – подотчетность и контроль – стратегический результат».

Annotation: The article analyses the regulatory and institutional mechanisms of financial autonomy in Uzbekistan's public higher education institutions during the 2019–2026 reforms. Legal, institutional and comparative analysis is used to explain the relationship between delegated authority, financial instruments, accountability and performance. The study proposes the model “regulatory authority – institutional delegation – financial instrument – accountability and control – strategic outcome”.

Kalit so'zlar: moliyaviy mustaqillik, davlat oliy ta'lim tashkiloti, normativ-huquqiy mexanizm, institutsional mexanizm, formula asosida moliyalashtirish, kuzatuv kengashi, ichki audit, hisobdorlik, natijadorlik.

Ключевые слова: *финансовая самостоятельность, государственная организация высшего образования, нормативно-правовой механизм, институциональный механизм, формульное финансирование, наблюдательный совет, внутренний аудит, подотчетность, результативность.*

Keywords: *financial autonomy, public higher education institution, regulatory mechanism, institutional mechanism, formula-based funding, supervisory board, internal audit, accountability, performance.*

KIRISH. Davlat oliy ta'lim tashkilotlarining moliyaviy mustaqilligi moliyalashtirish tartibini o'zgartirish bilangina cheklanmay, qaror vakolatlari, javobgarlik va natijadorlik o'rtasidagi munosabatlarni qayta tashkil etuvchi institutsional islohotdir. Avtonomiya sharoitida OTMning resurslarni shakllantirish, ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash va faoliyat natijalari uchun javob berish roli kuchayadi. Shu sababli uning samarasi vakolatlar soni emas, ularni amalga oshiruvchi huquqiy va institutsional mexanizmlarning yaxlitligi bilan belgilanadi.

O'zbekistonda islohotlarning strategik asosi 2019-yildagi oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi bilan belgilandi [1]; 2020-yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun ko'p manbali moliyalashtirish bazasini mustahkamladi [2]; PQ-60-son qaror akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini kengaytirdi [3], PQ-61-son qaror esa moliyaviy vakolatlarni OTM darajasida kuchaytirdi [4]. Keyingi bosqichlarda formula va shartnoma asosidagi moliyalashtirish, normativ konsolidatsiya hamda natijaga yo'naltirilgan mexanizmlar ushbu tizimni yanada chuqurlashtirdi. Maqolaning maqsadi ushbu normativ evolyutsiyani va vakolatlarning institutsional ishlash mexanizmini tizimlashtirish, avtonomiya–hisobdorlik muvozanatini asoslash hamda integratsiyalashgan institutsional modelni taklif etishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Xalqaro adabiyotlarda universitet avtonomiyasi davlatning oliy ta'limdan chekinishi sifatida emas, balki bevosita ex ante nazoratdan natija va hisobdorlikka tayanuvchi ex post boshqaruvga siljish sifatida izohlanadi. European University Associationning University Autonomy Scorecard yondashuvi moliyaviy avtonomiyani block grantlardan foydalanish, qoldiq mablag'larni saqlash, qarz olish, mulk va kontrakt to'lovlari bo'yicha qaror qabul qilish vakolatlari orqali qiyoslaydi [5]. OECD oliy ta'limni moliyalashtirishda line-item budget, block grant, formula funding, targeted funding va performance-linked mexanizmlarning turli kombinatsiyalarini ajratib, avtonomiya oshgani sari shaffoflik va natijadorlik talablari ham kuchayishini ta'kidlaydi [6].

Kohtamäki Finlandiya politexnikalari misolida moliyaviy avtonomiyani markaziy nazoratning yo'qolishi emas, balki boshqaruv markazlari o'rtasida vakolat va resurslarning qayta taqsimlanishi sifatida izohlaydi [7.164–185]. Hoodning New Public Management konsepsiyasi menejerlik erkinligi, o'lchanadigan natijalar va institutsional javobgarlikni davlat sektori boshqaruvining asosiy tamoyillari sifatida ko'rsatadi [8.3–19]. Resource Dependence Theory esa daromad manbalari tor bo'lgan institutlarning

strategik erkinligi tashqi resurs yetkazib beruvchilarga qaram bo'lishini asoslaydi [9]. Clarkning entrepreneurial university konsepsiyasi diversifikatsiyalangan moliyaviy baza, kuchli boshqaruv yadrosi va tashqi hamkorliklarni universitet transformatsiyasining muhim shartlari sifatida belgilaydi [10].

O'zbekiston kontekstidagi tahlillar huquqiy avtonomiyaning real samarasi institutsional tayyorgarlik, strategik rejalashtirish, daromadlarni diversifikatsiya qilish, ichki nazorat va ma'lumotlar shaffofligi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Shu sababli normativ vakolatlarining mavjudligini ularni amalga oshirishga xizmat qiluvchi boshqaruv salohiyati bilan birgalikda baholash zarur. Mazkur yondashuv moliyaviy mustaqillikni faqat huquqiy vakolatlar majmui sifatida emas, balki resurslarni strategik natijaga aylantiruvchi institutsional mexanizm sifatida talqin qilishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi normativ-huquqiy, institutsional, xronologik-evolyutsion, funksional, qiyosiy va kontent tahlil metodlarining integratsiyasiga asoslandi. Normativ hujjatlar yuridik kuchi, tartibga solish predmeti va OTMga beradigan konkret vakolatlari bo'yicha; institutsional subyektlar esa qaror qabul qilish, resurs taqsimlash, nazorat va hisobdorlik funksiyalari bo'yicha tahlil qilindi. 2019–2026-yillardagi hujjatlar “strategik asos – vakolat berish – moliyalashtirish – nazorat – natijadorlik” zanjiri bo'yicha kodlandi. Xalqaro yondashuvlar avtonomiya, moliyalashtirish va hisobdorlik muvozanati nuqtayi nazaridan qiyoslanib, yakunda mualliflik institutsional modeli shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tahlil O'zbekistonda davlat OTMlariga moliyaviy mustaqillik berish bir martalik normativ qaror emas, balki izchil shakllangan ko'p bosqichli islohot ekanini ko'rsatdi. Natijalar 2019-yildagi strategik konsepsiyadan boshlab 2026-yildagi normativ konsolidatsiya va natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirishgacha bo'lgan oltita funksional bosqichni ajratish imkonini berdi. Ushbu evolyutsiya normativ manbalarni funksional va xronologik qayta tahlil qilish asosida tizimlashtirildi.

Bosqich	Asosiy hujjat	Institutsional mazmun	Moliyaviy mustaqillikka ta'siri
2019	PF-5847	Strategik modernizatsiya va moliyaviy barqarorlik yo'nalishi	Avtonomiya uchun siyosiy-strategik asos
2020	O'RQ-637	Ko'p manbali moliyalashtirishning umumiy huquqiy bazasi	Budjet va boshqa qonuniy manbalarni uyg'unlashtirish
2021	PQ-60, PQ-61	Akademik, tashkiliy va moliyaviy vakolatlarni OTMga delegatsiya qilish	Kontrakt, KPI, daromad-xarajat va jamg'armalar bo'yicha erkinlik

Bosqich	Asosiy hujjat	Institutsional mazmun	Moliyaviy mustaqillikka ta'siri
2022	VMQ-419	Davlat buyurtmasini bir talaba xarajati va bitim asosida moliyalashtirish	Formula va shartnomaviy hisobdorlik elementlari
2026	99-son buyruq, 3807	Moliyaviy, mulkiy va boshqaruv munosabatlarini tizimlashtirish	Avtonomiya, mulk, daromad va nazorat qoidalarining konsolidatsiyasi
2026–2027	PF-58	Reyting va differensial moliyalashtirish	Natijadorlikka bog'langan rag'bat va missiyaga sezgir moliyalashtirish

1-jadval. O'zbekistonda davlat OTMLariga moliyaviy mustaqillik berishning normativ evolyutsiyasi.

Normativ evolyutsiya shuni ko'rsatadiki, moliyaviy mustaqillikning mazmuni bosqichma-bosqich “vakolat berish” dan “vakolat + moliyaviy instrument + hisobdorlik + natija” modeliga o'tmoqda. Birinchi bosqichda strategik legitimlik, keyingi bosqichlarda ko'p manbali moliyalashtirish va vakolatlar delegatsiyasi, undan so'ng formula va shartnomaviy moliyalashtirish, nihoyat esa natijadorlikka bog'langan rag'bat mexanizmlari shakllandi. Bu mantiq davlat nazoratining yo'qolishini emas, nazorat obyektining smeta satrlaridan strategik natija va risklarga ko'chishini anglatadi.

Institutsional nuqtayi nazardan moliyaviy mustaqillik besh asosiy subyekt va funksiyalar majmui orqali ishlaydi. Davlat va vakolatli organlar siyosat, minimal standart, davlat buyurtmasi va moliyalashtirish qoidalarini belgilaydi; kuzatuv kengashi strategiya, biznes-reja, rahbariyat va audit ustidan kollegial nazoratni amalga oshiradi; rektorat resurslarni real operatsion qarorlarga aylantiradi; ichki audit va moliyaviy nazorat risk hamda muvofiqlikni baholaydi; reyting va sifat tizimlari esa natijadorlikni tashqi o'lchov bilan bog'laydi. Shu tariqa moliyaviy mustaqillik yakka rahbar erkinligi emas, vakolatlarning institutsional taqsimoti sifatida namoyon bo'ladi. Oliy ta'lim to'g'risidagi 2026-yilgi nizom ushbu boshqaruv, moliyaviy va nazorat munosabatlarini institutsional jihatdan mustahkamladi [11].

Institutsional subyekt	Asosiy funktsiya	Avtonomiyadagi roli	Hisobdorlik mexanizmi
Davlat / vakolatli organlar	Siyosat, davlat buyurtmasi, formula, minimal talablar	Tashqi chegaralar va jamoat manfaatini belgilaydi	Qonunchilik, davlat moliyaviy nazorati
Kuzatuv kengashi	Strategiya, biznes-reja, rahbariyat va audit nazorati	Strategik va kollegial boshqaruv	KPI, rahbariyat va audit hisobotlari

Institutsional subyekt	Asosiy funktsiya	Avtonomiyadagi roli	Hisobdorlik mexanizmi
Rektorat	Moliyaviy va operatsion qarorlarni ijro etish	Vakolatni real resurs allokatsiyasiga aylantiradi	Kuzatuv kengashi va vakolatli organlarga hisobot
Ichki audit / moliyaviy nazorat	Risk, muvofiqlik va nazorat tizimini baholash	Avtonomiya risklarini boshqaradi	Audit xulosalari va follow-up
Reyting / sifat tizimi	Natijadorlik indikatorlarini baholash	Rag'batni strategik natija bilan bog'laydi	Ochiq indikatorlar va reyting natijalari

2-jadval. Moliyaviy mustaqillikning asosiy institutsional subyektlari va funksiyalari.

Vakolatlarining funksional tasnifi moliyaviy mustaqillikning iqtisodiy mazmunini yanada aniq ochadi. Birinchi guruh daromad vakolatlari bo'lib, kontrakt, pullik xizmatlar, grant va boshqa qonuniy tushumlarni shakllantirish bilan bog'liq. Ikkinchi guruh xarajat va allokatsiya vakolatlari bo'lib, resurslarni strategik dasturlar va investitsiyalarga qayta taqsimlashni anglatadi. Uchinchi guruh kadrlar va rag'bat vakolatlarini, to'rtinchi guruh investitsion-rivojlanish qarorlarini, beshinchi guruh esa strategiya, audit, kuzatuv va maqsadli ko'rsatkichlar bo'yicha hisobdorlikni qamrab oladi. Mazkur guruhlar komplementar xarakterga ega: bir bo'g'inning sustligi qolgan vakolatlarining amaliy qiymatini pasaytiradi.

Formula asosida moliyalashtirish avtonomiyaning iqtisodiy instrumentini shakllantiradi. Bir talaba xarajatiga asoslangan yondashuv tarixiy smeta va xarajat satrlarini mikroboshqarishdan xizmat hajmi va institutsional majburiyatlarga yaqinroq modelga o'tish imkonini beradi [12]. Biroq differensial koeffitsiyentlar, reyting va missiya indikatorlari ishonchli ma'lumotlarga tayanmasa, formula resurslarni samarali emas, balki mexanik taqsimlash xavfini keltirib chiqaradi; PF-58-son Farmonda natijadorlikka bog'langan va differensial moliyalashtirishga o'tish aynan shu masalaning dolzarbligini kuchaytiradi [13]. Shu sababli yagona data dictionary, ochiq moliyaviy dashboard va audit qilinadigan indikatorlar bazasi natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirishning zarur infratuzilmasidir.

Avtonomiya ortgani sari ichki auditning vazifasi ham o'zgaradi. Smeta intizomiga yo'naltirilgan compliance audit strategik loyihalar, kontrakt siyosati, kapital investitsiyalar, daromad konsentratsiyasi, KPI va rag'bat tizimlari risklarini baholovchi risk-based audit bilan to'ldirilishi kerak. Xuddi shuningdek, kuzatuv kengashining huquqiy mavjudligi uning real samaradorligini kafolatlamaydi; kengash a'zolarining moliya, audit, strategiya va risk bo'yicha kompetensiyasi, manfaatlar to'qnashuvini boshqarish va qarorlarning bajarilishini kuzatish mexanizmlari institutsional yetuklikning muhim shartidir.

Tahlil natijasida muallif moliyaviy mustaqillikni huquqiy normadan strategik natijaga o'tkazuvchi quyidagi konseptual zanjirni taklif etadi:

Normativ vakolat → Institutsional delegatsiya → Moliyaviy instrument → Hisobdorlik va nazorat → Strategik natija

Modelning ilmiy ahamiyati shundaki, u moliyaviy mustaqillikni alohida normativ aktlar yig'indisi emas, balki vakolat, institut, moliyaviy vosita, nazorat va natija o'rtasidagi sababiy bog'liqlik sifatida tushuntiradi. Agar vakolat berilgan bo'lsa-yu, delegatsiya noaniq, moliyaviy instrumentlar sust yoki nazorat faqat formal bo'lsa, de jure avtonomiya de facto strategik mustaqillikka aylanmaydi. Shu asosda "formal-amaliy avtonomiya tafovuti"ni OTMlar kesimida baholash DSc tadqiqotining empirik yo'nalishlaridan biri sifatida taklif etiladi.

Institutsional tahlil besh asosiy muammoni ajratdi: normativ bazaning tarqoqligi; huquqiy vakolat va boshqaruv salohiyati o'rtasidagi tafovut; universitet ichidagi ortiqcha markazlashuv; ma'lumotlarning qiyoslanmasligi; hisobdorlik va avtonomiya o'rtasidagi nomuvozanat. Ularni bartaraf etish uchun konsolidatsiyalangan moliyaviy avtonomiya metodikasi, governance maturity asosidagi capacity-based autonomy, mas'uliyat markazlari va delegated budgeting, yagona moliyaviy data dictionary, risk-based internal audit hamda missiyaga sezgir performance-based funding mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Bu takliflar huquqiy avtonomiyani real boshqaruv qobiliyati va o'lchanadigan strategik natijaga aylantirishga xizmat qiladi. Moliyaviy avtonomiya samaradorligini institutsional tayyorgarlik va boshqaruv salohiyati bilan birgalikda baholash zarurligi O'zbekiston bo'yicha kompozit yondashuvlarda ham asoslangan [14].

XULOSA. Tadqiqot O'zbekistonda davlat oliy ta'lim tashkilotlariga moliyaviy mustaqillik berish jarayoni 2019–2026-yillarda izchil shakllangan ko'p bosqichli normativ-huquqiy va institutsional islohot ekanini ko'rsatdi. Strategik konsepsiya, umumiy ta'lim qonunchiligi, maxsus avtonomiya qarorlari, formula asosida moliyalashtirish, oliy ta'lim nizomi va natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirish bir-birini to'ldiruvchi huquqiy arxitektura hosil qilgan.

Moliyaviy mustaqillikning institutsional mohiyati davlatning boshqaruvdan voz kechishida emas, qaror vakolatini OTMga yaqinlashtirish va ayni paytda strategik nazorat, audit, ochiqlik hamda natijadorlik asosida hisobdorlikni kuchaytirishda namoyon bo'ladi. Maqolada taklif etilgan "normativ vakolat – institutsional delegatsiya – moliyaviy instrument – hisobdorlik va nazorat – strategik natija" modeli huquqiy vakolatning real institutsional natijaga aylanish mexanizmini tizimli tushuntiradi.

Amaliy jihatdan moliyaviy mustaqillikni kengaytirish kuzatuv kengashi va ichki audit salohiyatini oshirish, universitet ichida mas'uliyat markazlarini rivojlantirish, moliyaviy ma'lumotlarni standartlashtirish va missiyaga sezgir natijadorlik indikatorlarini joriy etish bilan parallel olib borilishi lozim. Keyingi empirik bosqichda formal va amaliy avtonomiya tafovuti, governance maturity hamda 2027-yildan kuchaytirilayotgan natijaga bog'langan moliyalashtirishning OTMlar faoliyatiga ta'sirini panel ma'lumotlar asosida baholash ushbu yo'nalishdagi DSc tadqiqotining muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi. Mintaqaviy tadqiqotlarda ham moliyaviy avtonomiyaning ijobiy natijalari strategik rejalashtirish va shaffof boshqaruv bilan uyg'unlashgandagina barqaror namoyon bo'lishi qayd etiladi [15].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi PQ-60-son "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 24-dekabrdagi PQ-61-son "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
5. Bennetot Pruvot E., Estermann T., Popkhadze N. University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. Brussels: European University Association, 2023.
6. OECD. Resourcing Higher Education: Challenges, Choices and Consequences. Paris: OECD Publishing, 2020.
7. Kohtamäki V. How do Higher Education Institutions Enhance their Financial Autonomy? Examples from Finnish Polytechnics // Higher Education Quarterly. 2011. Vol. 65, No. 2. P.164–185. DOI: 10.1111/j.1468-2273.2010.00475.x.
8. Hood C. A Public Management for All Seasons? // Public Administration. 1991. Vol. 69, No. 1. P. 3–19. DOI: 10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x.
9. Pfeffer J., Salancik G.R. The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective. New York: Harper & Row, 1978.
10. Clark B.R. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Oxford: Pergamon Press, 1998.
11. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 10-martdagi 99-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim to'g'risidagi nizom" (Adliya vazirligida 2026-yil 3-aprelda 3807-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan).
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-avgustdagi 419-son "Moliyaviy mustaqillik berilgan davlat oliy ta'lim muassasalarida davlat buyurtmasi (davlat granti) asosida kadrlar tayyorlash uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetidan moliyalashtirish tartibini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 10-apreldagi PF-58-son "Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
14. Abdualimova Z., Kholmuradov R., Hamroyeva S., Yusupova H., Valiyeva N. From financial autonomy to performance-based funding for sustainable development financing of higher education institutions in Uzbekistan // Frontiers in Education. 2026. Vol. 11. Article 1920875. DOI: 10.3389/feduc.2026.1920875.

15. Chynybaev M., Tashtobaeva B., Bekboeva R. Exploring the impact of financial autonomy on educational quality in higher education institutions // Social Sciences & Humanities Open. 2025. Vol. 12. Article 101935. DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.101935.